

הקדמה

מייסד תנועת המוסר, רבי ישראל מסלנטא העיד (מניסיון) כי "קל יותר ללמוד את כל התורה כולה, מאשר לתקן מידה רעה אחת...". הרמב"ם מביא את הלכות דעות מיד לאחר הלכות יסודי התורה שתפקידם ביורד האמונה, שהיא השרוש והמניע לתיקון המידות ולפני הלכות לימוד התורה, בבחינת 'דרך ארץ שקדמה לתורה'. הלכות דעות הן כאבן יסוד נוספת לחיבורו ההלכתי, והוא פותח אותן בעיסוק בתיקון המידות. בתיקון מידותינו מלמדים אותנו חז"ל, אנו נדמים לקב"ה. אם במצוות אנו מקיימים את הציווי האלוהי, מה שה' אומר, הרי שבמידות אנו מתקדמים ומשתלמים, ומנסים להידמות, כביכול, אל הקב"ה עצמו. לצורך השתלמות זו, אנו עוזרים גם בהדרגת החכמים והן בשכלנו. לבעלי החיים ישנן תכונות טבעיות - אינסטינקטים, בהם חנן אותם הבורא, כגון צניעות בחתול, וחריצות בממלה. לעומת זאת, האדם יכול על ידי טבעו ושכלו להיות גם צנוע וגם חרוץ, גם חנון וגם רחום. בבסיס דרך זו, המידות והמעשים המתקנים - דרך ה', עומדת ההכרה שלכל הבריאה, לכל נברא וכל פרט מפרטיה, יש תיקון, יש תועלת ויש משמעות. מדברי הרמב"ם אנו למדים על כך שהתיקון של המידות שנדרש מאתנו בתורה הוא שורשי ועקרוני יותר ממצוות מעשיות רבות. להלכות דעות היינו יכולים לקרוא, ובצדק - הלכות הדעות והמעשים. כפי שנלמד, תיקון האדם אמנם מתחיל בתיקון הדעה, אך כפי שציינו לנו הרמב"ם, ישנו קשר הדוק בין הדעות - מידות הנפש המבוססות ברובן על ההבנה השכלית, לבין המעשים היומיומיים. תיקון המידות, שהוא ערך בפני עצמו, צריך להתבטא במעשים. אנו נעזרים במעשים כל העת, על מנת לתקן ולשפר את מידותינו. אצל האדם הפשוט בא קשר זה לידי ביטוי במעשים יותר ספציפיים, כנתינת צדקה ושליטה עצמית בעת כעס. אמנם אצל החכם, כך מצופה, צריך להתבטא בכל המעשים ואף בפרטי המעשים כולם. כל מעשה, כל תנועה או מילה, מלווה בידיעה ברורה, מה, כמה, ומתי נכון הדבר. המטרה לכונן את כל פרטי חייו לעבודת ה' ממלאת אותו ומנחה את צעדיו.

כתימה להלכות דעות הרמב"ם בוחר לעסוק באיסור לשון הרע, נקימה ונטירה אשר מעבר להיותם איסורים מדאורייתא, הם מבטאים את ההסתכלות השלילית על החיים ועל הזולת. כל תיקון אמור להוביל, אם לא לנבוע, מהסתכלות שונה לחלוטין. ההסתכלות על העולם כמתקדם ומלא בטוב שה' משפיע עלינו והראיה בכל פרט - יציר כפי ה', ובכל התרחשות - מגמה ורצון אלוהיים.

ביאורים

אנו מורכבים מגוף ונפש. הגוף עושה את המעשים בפועל, והנפש היא מחליטה באיזה אופן ייעשה כל דבר, וממילא נותנת את המשמעות למעשה. לדוגמה, נחשוב על מקרה שאדם רואה עני ונותן לו צדקה. את פעולת הנחת המטבע בכף העני, עושה הגוף. אולם אם לתת או לא, כמה לתת - מעט או הרבה, ובאיזה אופן - בסבר פנים יפות או לא, אדם רטינה מסוימת - כל אלה באחריות הנפש.

כשם שגופו של אדם שונה מגופו של חברו, כך שונות נפשותיהם. בכל נפש משובצות דעות שונות. אצל הנפש האחת - כעס וקפיצת יד, אצל השנייה - שלוה ונדיבות, ואצל השלישית - התלקחות מהירה מחד, ופיוור ממון ברוחב לב מאידך.

כשאנו באים לתאר דעה כלשהי, נעשה זאת, קרוב לודאי, בתיאור אדם שדעתו היא בקצה. נשתמש בביטויים כגון 'ראובן הוא באמת אדם אמיץ' או 'אם יש משהו שהוא בעל חסד, זה שמעון'. יותר קל לנו להבחין בדעה כאשר היא מופיעה בצורה קיצונית, בצורה מוחלטת לכיוון מסוים. אמנם בין קצה לקצה ישנו אינספור נקודות ביניים, ולכל אדם המידה שלו בכל עניין ועניין. לכל אדם יש תפיסה משלו. למשל בעניין נתינת ממון לעני: נתינה ללא גבול, נתינה ברוחב לב, נתינה בעתים קבועות, בעתים נדירות או חדילה גמורה מכך. כל אדם ודעתו שלו, דעה שיתכן שנולד עמה וייתכן שרכש בחייו מסיבות שונות ובאופנים שונים.

במרכז החיים, כנאפייין העיקרי של החיים וכנקודת המוצא שממנה יוצאים מעשי האדם, עומדות המידות, תכונות האופי. לפני שהרמב"ם מביא את ההכרעה של התורה לתכונות האופי הנכונות, הוא מבאר לנו את המציאות של היות האדם בעל תכונות כאלה או אחרות, וכיצד הגיע למצב שתכונותיו נראות כך או אחרת.

הרחבות

פירוש המילה 'דעות'

דעות - הלכות דעות עוסקות בעיצוב אופיו של האדם בינו לבין עצמו וביחסיו עם הסובבים אותו כדי לכונן אותו לתכליתו האמתית ולהעמיד חברת מופת ומתקנת [מורה נבוכים ג, לח, נד]. כוונת הרמב"ם באומרו 'דעות' היא: א. מידות, דפוסי התנהגות, תכונות אופי של האדם [להלן א, א]; ב. תובנות חיים שכליות [מורה נבוכים א, נא]. שני אלה אחוזים זה בזה, ותפיסות החיים הופכות לדפוסי התנהגות ולהפך, במודע או שלא במודע.

אומץ בריא

אמיץ לב. אומץ לב היא תכונה טובה רק אם היא ממוצעת, "והאומץ ממוצע בין חירוף הנפש והמורץ" [שמונה פרקים ד], והוא מן התכונות המחויבות לשופט [הלכות סנהדרין ב, ב] [חל לולוח במלחמה] [הלכות מלכים ז, טו]. וכאן הכוונה למי שתמיד מכניס עצמו לסכנה גם כשאין צורך, ואינו חושב על חייו ועל משפחתו.

תכונות הבאות בתורשה

בריתו. (בריאיתו). אדם נולד עם נטייה לתכונות שהיו לאבותיו ועברו אליו בתורשה באופן טבעי ("לפי טבע גופו") ונעשו מידות הטבעיות בו, כגון תכונת היהודים להיות ביישנים ורחמנים וגומלי חסדים [הלכות איסורי ביאה יט, יז]. אף על פי שבני אדם נולדים עם נטיות אלו, כל אדם יכול לשנות אותן בכל זמן, מי בקלות ומי בקושי רב [הלכות תשובה א, א].

הלכות דעות

יש בכללן אחת עשרה מצוות, חמש מצוות עשה ושש מצוות לא תעשה, וזה הוא הפרט: א) להדמות בדרךיו. ב) להדבק ביודעיו. ג) לאהב את רעים. ד) לאהב את הגרים. ה) שלא לשנא אחים. ו) להוכיח. ז) שלא להלבין פנים. ח) שלא לענות אַמְלִילִים. ט) שלא להלך רכיל. י) שלא לנקם. יא) שלא לנטר. ובאר מצוות אלו בפרקים אלו.

פרק ראשון

הדרך הבינונית - דרך ה'

א דעות הרבה יש לכל אדם ואדם מנני אדם, וזו מִשְׁנֵהּ מִזֶּה וְרַחֲקָה מִמֶּנָּה בְּיִתְרָה: יֵשׁ אֲדָם שֶׁהוּא בְּעַל חִמָּה, כּוֹעֵס תְּמִיד; וְיֵשׁ אֲדָם שֶׁדַּעְתּוֹ מִיִּשְׁבַּת עָלָיו, וְאֵינּוּ כּוֹעֵס כְּלָל, וְאֵם כֶּעֶס - יִכְעַס כֶּעֶס מְעַט בְּכִמְהָ שָׁנָיִם; וְיֵשׁ אֲדָם שֶׁהוּא גְבָה לֵב בְּיִתְרָה; וְיֵשׁ שֶׁהוּא שְׁפֵל רוּחַ עַד מְאֹד; וְיֵשׁ שֶׁהוּא בְּעַל תַּאְוָה, לֹא תִשָּׁבַע נִפְשׁוֹ מִהֲלֵךְ בְּתַאְוָתָהּ; וְיֵשׁ שֶׁהוּא טְהוֹר גּוּף בְּיִתְרָה, לֹא יִתְאַוֶּה אֶפְלוּ לְדַבְּרִים מְעוּטִים שֶׁהִגּוּף צָרִיךְ לָהֶן.

א וְיֵשׁ בְּעַל נֶפֶשׁ רַחֲבָה, שֶׁלֹּא תִשָּׁבַע נִפְשׁוֹ מִכָּל מִמּוֹן הָעוֹלָם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵהָב כֶּסֶף לֹא יִשָּׁבַע כֶּסֶף" (קהלת ה,ט); וְיֵשׁ מִקְצָר, שֶׁדִּיּוֹ אֶפְלוּ דַבֵּר מוֹעֵט שֶׁלֹּא יִסְפִּיק לוֹ, וְלֹא יִרְדֵּף לְהַשִּׁיג כָּל צָרָכוֹ.

א וְיֵשׁ שֶׁהוּא מְסֻגָּף עֲצֵמוֹ בְּרַעֲב, וְקוֹבֵץ עַל יָדוֹ, וְאֵינּוּ אוֹכֵל פְּרוּטָה מִשְׁלֹו אֶלָּא בְּצַעַר גְּדוֹל; וְיֵשׁ שֶׁהוּא מֵאֲדָב כָּל מִמּוֹנֵי בְּיָדוֹ לְדַעְתּוֹ. וְעַל דְּרָכִים אֵלוֹ שָׁאָר כָּל הַדְּעוֹת, כְּגוֹן מְהוֹלָל וְאֹנָן, וְכִילִי וְשׁוֹעֵף, וְאֶזְכָּרִי וְרַחֲמָן, וְרַף לֵבָב וְאֶמְיִץ לֵב, וְכָל פְּיוּצָה בְּהֵן.

ב וְיֵשׁ בֵּין כָּל דְּעָה וְדְעָה רַחֲוָקָה מִמֶּנָּה בְּקִצָּה הָאֲחֵר דְּעוֹת בִּינוּנִיּוֹת, זֶה רַחֲוָקָה מִזֶּה. וְכָל הַדְּעוֹת - יֵשׁ מִהֵן דְּעוֹת שֶׁהֵן לְאֲדָם מִתְחַלֵּת בְּרִיתוֹ, לְפִי טִבַּע גּוּפוֹ; וְיֵשׁ מִהֵן דְּעוֹת שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁלֹּאֲדָם זֶה מְכֻן וְעֵתִיד לְקַבֵּל אוֹתָן בְּמַהֲרָה יִתֵּר מִשָּׁאָר הַדְּעוֹת; וְיֵשׁ מִהֵן שֶׁאֵינֶן לְאֲדָם מִתְחַלֵּת בְּרִיתוֹ, אֶלָּא לְמַד אוֹתָן מֵאַחֲרֵים, אוֹ שֶׁנִּפְנָה לָהֶן מְעַצְמוֹ לְפִי מַחְשָׁבָה שֶׁעֲלָתָה בְּלָבוֹ, אוֹ שֶׁשָּׁמַע שֶׁזֶּה הַדְּעָה טוֹבָה לוֹ, וְבָהּ רָאוּי לִלְךָ, וְהִנְהִיג עֲצֵמוֹ בָּהּ עַד שֶׁנִּבְקָעָה.

א הַדְּמוּת בְּדִרְכָיו - ללכת בדרכי ה', והן הדרכים שהוא מנהיג בהן את העולם (להלן א, ה-ו). **ב** הַדְּבִק בְּיִוְדַעְיוֹ - להתקרב אל החכמים יודעי ה'. **ג** רַעִים - בני ישראל (להלן ג, א). **ו** הַלּוֹכִיחַ - להעיר למי שהתנהגותו אינה ראויה. **ז** שֶׁלֹּא לְהִלְבִּין פָּנִים - שלא לבייש את האדם עד שילבינו פניו (פה"מ אבות ג,א). **ח** אֶמְלִילִים - דכאי רוח, כולל היתום והאלמנה. **ט** שֶׁלֹּא לְהֵלֵךְ רַכִּיל - אסור לספר לאדם דברים על אדם אחר (כרוכל הנודד ממקום למקום כדי למכור את סחורתו). **י** שֶׁלֹּא לְנַקֵּם - אסור לגמול רע ליהודי על רעה שעשה.

יא שֶׁלֹּא לְנַטֵּר - שלא לשמור זיכרון רע בלבו על יהודי שעשה לו רעה ושלא להזכיר זאת לאותו יהודי, גם אם אינו עושה מעשה (סה"מ ל"ח שה). **מִשְׁנֵהּ** - שונה, ואין הכוונה למחזור, כמשמעותה בימינו. **בְּעַל חִמָּה** - כעסן, כועס תמיד. 'בעל' תכונה מסוימת הוא מי שהתכונה קבועה בו. **שֶׁדַּעְתּוֹ מִיִּשְׁבַּת עָלָיו** - אדם רגוע, שמאורעות העולם אינם משפיעים עליו. **גְּבָה לֵב** - גאוותן. **שְׁפֵל רוּחַ עַד מְאֹד** - עניו מאוד, שאינו מחשיב את עצמו כלל. **לֹא תִשָּׁבַע נִפְשׁוֹ מִהֲלֵךְ בְּתַאְוָתָהּ** - ככל שניתן לו רצונו למלא את תאוותיו הגופניות, כך הוא רוצה עוד יותר. **לְדַבְּרִים מְעוּטִים שֶׁהִגּוּף צָרִיךְ לָהֶן** - הגוף צריך מעט, אך האדם רוצה הרבה, וטהור הגוף אינו רוצה אף מה שהוא צריך. **נֶפֶשׁ רַחֲבָה** - בעל תאוה גדולה לכסף (להלן ב, ו) 'בנהל הון'; פה"מ אבות ה,י). **מְקַצֵּר** - עצלן שאינו שואף לעבוד ולהשיג (בבבשיעוה ל,כז). **מְסֻגָּף** - מענה. **קוֹבֵץ עַל יָדוֹ** - קמצן לעצמו. **לְדַעְתּוֹ** - ברצונו. **מְהוֹלָל** - מי שהתנהגותו הקבועה שחוק וליצנות וקלות דעת. **אֹנָן** - מי שהתנהגותו הקבועה צער, תלונות והתאוננות. **פִּילִי** - קמצן, מי שאינו נותן לאחרים ממה שיש לו. **שׁוֹעֵף** - נדיב ופזרן יותר ממה שראוי (ראה מתנות עניים ז,א), שאף היא מידה רעה. **רַחֲמָן** - רחמן באופן קיצוני, שהיא מידה רעה, כשמרחם גם על מי שאינם ראויים לרחמים. **רַף לֵבָב** - פחדן, מי שמדמייין דברים מפחידים יותר ממה שיש במציאות, ו"מבהיל עצמו" (מלכים א טו). **שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁלֹּאֲדָם זֶה מְכֻן... מִשָּׁאָר הַדְּעוֹת** - שיש לאדם מוכנות להתנהגות מסוימת, הדרושת ממנו פחות מאמץ, אך במאמץ והשתדלות גדולים יותר, הוא יכול לשנות את אופיו. **לְפִי מַחְשָׁבָה שֶׁעֲלָתָה בְּלָבוֹ** - החלטה מתוך מחשבה מעמיקה והתבוננות או כמו בפעמים רבות, החלטה מתוך רשע עו (עלבון, כעס, הוללות וכדומה), כשגם כשהרגש עובר, ההחלטה נשמרת בתת המודע שלו. **וְהִנְהִיג עֲצֵמוֹ בָּהּ עַד שֶׁנִּבְקָעָה** - שההרגל נעשה לו טבע, תכונות אופי ותפיסות עולם.

